

MORALITAS SAJRONE CERBUNG NGGAYUH LINTANG ANGGITANE TIYASTI

Mey Zahroh Firdaus, Prof. Dr. Darni, M.Hum

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa)
Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Surabaya
meyzaphe@gmail.com

Abstrak

Crita sambung *Nggayuh Lintang* anggitane Tiyasti mujudake salah sawijine asiling pangeriptan ngenani kedadeyan sajrone panguripan manungsa. Cerbung iki didadekake bahan panliten amarga cerbung ngandhut tema moralitas kang ana gegayutane karo tumindake manungsa ing panguripan. Moral ing sajrone karya sastra lumrahe nggambarake wawasane pangripta babagan nilai-nilai kabecikan. Manungsa kudu nduweni tumindak kang becik lan pener sajroning panguripan kang nyata.

Underane panliten iki yaiku (1) kepriye gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung *Nggayuh Lintang*; (2) kepriye fungsi moral sajrone cerbung *Nggayuh Lintang*; (3) Kepriye sesambungane moralitas ing cerbung *Nggayuh Lintang* karo realitas sosial yen digayutake ing bebrayan? Selaras karo undere panliten dingerteni tujuwan saka panliten iki yaiku (1) ngandharake gegambarane moralitas; (2) ngandharake fungsi moral; (3) Ngandharake sesambungane moralitas ing cerbung *Nggayuh Lintang* karo realitas sosial yen digayutake ing bebrayan. Paedahe panliten yaiku nyengkuyung lan ngrembakake panliten sastra mligine sastra Jawa modern, bisa nambahi kawruh tumrap pamaos lan bisa didadekake bahan rujukan dening panliti sabanjure. Teori analisis kang digunakake ing panliten iki ana rong perangan yaiku teori Held lan Rostiawati ngenani moral lan sing dadi landhesane teori kanggo nggayutake moralitas karo realitas sosial yaiku titingan sosiologi sastra dening Ian Watt.

Metodhe sing digunakake sajrone panliten yaiku metodhe dheskriptif kualitatif. Sumber dhatane panliten arupa crita sambung kanthi irah-irahan *Nggayuh Lintang* anggitane Tiyasti. Dhatane panliten yaiku frase, tembung lan ukara sajrone cerbung *Nggayuh Lintang*. Olehe nglumpukake dhata kasebut digunakake teknik kapustakan. Kanggo ngandharake lan njlentrehake dhata digunakake metodhe deskriptif analisis.

Asile panliten iki bisa diperang dadi telu adhedhasar underane panliten. Sepisan, gegambarane moralitas kang kawedhar ing cerbung *Nggayuh Lintang* bisa diperang ana sanga (1) rasa percaya, (2) moral jroning urun rembug, (3) moral jroning kaputusan rasional, (4) ajining Dhiri, (5) tanggung Jawab, (6) mandireng dhiri, (7) moral jroning kasudiran, (8) lembah manah, (9) realitas lan kritis. Kaloro, fungsi moral sajrone cerbung kasebut ana lima (1) fungsi pendhidhikan, (2) fungsi sosial, (3) fungsi budaya, (4) fungsi ekonomi, (5) fungsi sejarah. Katelu, sesambungan moralitas ing cerbung *Nggayuh Lintang* karo realitas sosial yen digayutake ing bebrayan. Tembung wigati: moralitas, fungsi moral, realitas sosial.

PURWAKA

Landhesane Panliten

Pambiji tumrap apik lan alane sipate manungsa ing panguripan kang nyata iku bisa nggunakake norma, yaiku norma moral. Norma moral iku sumber saka pikiran, ati nurani, lan budi pekerti. Moral ing sajrone karya sastra lumrahe nggambarake wawasane pangripta babagan nilai-nilai kabecikan. Miturut Kenny (ing Nurgiantoro, 2005:321) moral nduweni maksud minangka saran sing ana gegayutan karo piwulangan moral tartamtu ing kahanan masyarakat.

Moral iku asipat *praktis* kang bisa didudut lan ditafsirake ing sawijine carita. Moral minangka pituduh kang sengaja diwenehake dening pangripta ngenani perangan apa wae kang ana gegayutane karo prakara-prakara jroning urip bebrayan, kayata tindak tutur, salah bawa, unggah-ungguh, lan tata cara anggone pasrawungan. Moral iku nduweni sipat praktis amarga pituduh mau bisa digambarake utawa nyata ana ing kasunyatan, kayadene kang digambarake ing sipat, sikap uga salah bawa para-paragane ing sawijining carita.

Ana gegayutan khusus antarane karya sastra lan moral yaiku ngandhut babagan nilai-nilai moral ing salah sawijining karya sastra. Pangripta bisa nggambarake wawasan uripe ngenani nilai-nilai kabecikan, saengga

karya sastra bisa menahi pesen moral sing ana gegayutane karo sipat luhure manungsa. Sipat luhur mau banjur digambarake dening pangripta ing sikap lan solah bawa para paraga ing sajroning karya sastra supaya bisa menahi kawruh tumrap pamaos minangka mahkluk Gusti kang nduweni martabat lan akhlak supaya saya becik lan pener anggane urip ing bebrayan (Djojuroto, 2006:14)

Salah siji karya sastra kang arupa cerbung. Cerbung kasebut kang narik kawigaten yaiku kepriye manungsa nglakoni panguripane minangka mahasiswa pangumbara nalika diadhepake sajrone pilihan-pilihan kang angel kanggo mujudake impene. Uga nggambarake perjuwangan lan pengalaman lair batin kanthi mujudake moral ing tengah kaluwarga lan masyarakat Jawa. Ing tengah masyarakat kang ngalami *degradasi* moral, titingan marang karya-karya sing bisa menahi gegambaran lan piwulangan urip pancen dibutuhake. Cerbung *Nggayuh Lintang* yaiku salah sawijine objek panliten kang narik kanggo panulis amarga akeh mulangake kedadeyan masyarakat Jawa utamane yaiku nggambarake moralitas ing tengah kaluwarga lan ing masyarakat Jawa,. Fungsi moral kang kawedhar guna mujudake tujuwan urip kang sejatine tanpa ninggalake moral masyarakat Jawa kang pener lan becik.

Moralitas ing kene, obyek kang bakal didadekake panliten yaiku cerbung *Nggayuh Lintang* anggitané *Tiyasti* kang dicekak dadi NL. Saka andharan kasebut, mula irah-irahane sajrone panliten kang arep diteliti yaiku *Moralitas sajrone Cerbung Nggayuh Lintang anggitané Tiyasti*.

1.1 Underane Panliten

Adhedhasar landhesane panliten kang wis diandharake kasebut, underane panliten yaiku:

- (1) Kepriye gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung NL ?
- (2) Kepriye fungsi moral sajrone cerbung NL?
- (3) Kepriye sesambungane moralitas sajrone cerbung NL yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan?

1.3. Ancase Panliten

Adhedhasar underane panliten kasebut bisa ditemokake tujuwan panliten kaya ing ngisor iki:

- (1) Ngandharake gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung NL
- (2) Ngandharake fungsi moral sajrone cerbung NL
- (3) Ngandharake sesambungane moralitas sajrone cerbung NL yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan.

1.4 Paedahe Panliten

Panliten iki nduweni paedah kaya ing ngisor iki.

- (1) Tumrap Pangrembak

Panliten iki kaajab bisa nyengkuyung sarta pangrembakane sastra Jawa modern, mligine kritik sastra kang nggunakake titingan sosiologi sastra, uga bisa dadi masukan kanggo para pangripta kanggo luwih kreatif anggone nulis. Saliyane iku, uga nambahi kawruh kanggo ngapresiasi karya sastra Jawa modern.

- (2) Tumrap Pamaos

Panliten iki bisa dadi sarana pambiji lan ngenalake karya sastra Jawa modern mligine cerbung *Nggayuh Lintang* anggitané *Tiyasti* kang kapacak ing kalawarti *Djaka Lodang*. Tumrap pamaos uga bisa didadekake studi bandhingan karo tulisan-tulisan liyane.

- (3) Pamulangan

Panliten kang nitingi sosiologi sastra iki dikarepake bisa dadi bahan ajar tumrap piwulangan apresiasi sastra. Panliten iki kaajab uga bisa migunani kanggo ngerteni unsur-unsur karya sastra kang ngonceki moral sing ana ing pamulangan sekolah. Banjur yen kanggo pamulangan ing pawiyatan luhur, kanthi anane panliten iki kaajab bisaa nduweni daya pangaribawa tumrap para mahasiswa mligine adhi angkatan. Panliten iki bisa dadi ancangan kanggo nganakake panliten sabanjure.

1.5 Watesane Tetembungan

Supaya ora nuwuhake persepsi kang beda, mula panliten iki menahi wewatesan tetembungan kaya ing ngisor iki:

1. Moralitas

Kwalitas sajrone tumindak manungsa kang nengenake prakara becik, ala lan sakabehe norma-norma, nilai-nilai sarta sikap-sikap moral manungsa ing tengah kahanan masyarakat (Rostiawati, 1993:9).

2. Fungsi Moral

Moral nuwuhake sawijine ketrampilan intelektual jroning manungsa, yaiku ketrampilan kanggo menahi panemu kanthi rasional lan kritis. (Rostiawati, 1993:4)

3. Sosiologi sastra

Sastra minangka kaca benggala masyarakat, kang bisa dingerteni sepira adohe karya sastra dianggep utawa bisa dadi kaca benggalane masyarakat nalika karya kasebut diasilake. (Ian Watt sajroning Damono, 2003:3)

4. Cerbung

Awujud crita sing ora mung sepisan dipacak ing majalah utawa kalawarti-kalawarti liyane, nanging uga kapacak bola-bali (Nurgiyantoro, 2010:2).

5. Nggayuh Lintang

Sawijine pepenginan manungsa kang luhung kanggo mujudake impene kang diidham-idhamake. Apa wae kang dadi pepengine bakal digayuh kanthi kawujud (Yusuf, 2009)

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Konsep Moralitas

Konsep klasik ngandharake yen karya sastra kang apik iku asring nuduhake prekara becik lan pener manungsa minangka manungsa urip ing masyarakat. Moral asale saka tembung manca *mores* kang dhuwene teges kasusilan utawa tata cara urip ing tengah masyarakat. Moral ditegesi minangka guru ngenani tumindak becik lan ala kang oleh saka umum kayata ngenani salah bawa, tumindak, kuwajiban, akhlak, budi pekerti, lan susila ing bebrayan. Anane moral iku wigati banget, amarga moral bisa ngatur tumindak lan salah bawane manungsa. Sasaran saka moral yaiku kaselarasan antarane tumindak tumrap aturan-aturan ngenani tumindak-tumindak manungsa nalika diadhepake ing kahanan masyarakat (Held, 1989:70).

Hakekat moral bisa digawe pambiji tumrap tumindak apik lan alane manungsa. Anane moral bisa ngatur salah bawane manungsa supaya bisa tumindak kang becik. Amarga sakabehe tumindak kang ditindakake mau bakal dipertanggungjawabake marang masyarakat lan dhiri manungsa dhewe. Moralitas yaiku kwalitas sajrone tumindak manungsa kang nuduhake yen tumindak iku bener utawa salah, becik utawa ala (Poespoprojo, 1990:118). Jinis lan wujud moral iku bisa arupa prakara-prakara panguripan jroning bebrayan.. Miturut Nurgiyantoro (2010:90) garis urip lan panguripan manungsa iku bisa dibedakake antarane prakara gayutan karo manungsa tumrap dhiri manungsa dhewe lan gayutan manungsa karo liyan tumrap lingkungan sosial.

Jinis-Jinise Moral

Miturut Held (1989:62), mula bukane manungsa ngupaya nggayuh kemajuan moral yaiku kahanan aktual (nyata) manungsa saiki, kita kudu njaluk kawruh apa sing kudune kita lakoni sajrone masyarakat sing mungkin tumuju kacilakan. Kita kudu mikirake kepriye cara ngowahi moral masyarakat kanthi sudhut pandhang saka wong-wong sing wis ana ing masyarakat kang nduweni gegayutan.

Rasa Percaya

Rasa percaya ora mung arupa kawicaksanaan,

nanging alane. Nduweni watek gampang percaya, lugu bisa mbantu wong liya kanggo manfaatake wong sing ana Gegayutan lan bisa nyengkuyung kedadeyan kang ala kabecikan kang manungsa bangun yaiku sipat bisa dipercaya. Nanging sipat bisa dipercaya sering arupa kabecikan kosong yen manungsa ora nyengkuyung sesambungan kang adhedhasar rasa percaya. Sesambungan kang adhedhasar rasa percaya antar sesama iki kang paling penting. Sesambungan kaya mangkene dibutuhake dening masyarakat lan dibutuhake dening manungsa

Rasa Percaya yaiku sawijine kesaguhan kanggo ngormati lan nyadharake dhiri marang wong liya. Yen rasa percaya iki sipate timbal balik, mula rasa percaya iki adhedhasar ing sikep saling ngormati. Wong sing nduweni rasa percaya antar sesama kanthi ora langsung kanggo ora manfaatake antar sesama, kanggo ora mentingake kepentingane dhewe kanthi ngrugikake kepentingan wong liya. Jejer karo pangembangane rasa percaya iki wong-wong sing ana gegayutane bisa nduweni solah bawa kanthi kooperatif marang siji lan sijine, bisa urun rembug lan ora lecet. Yen dheweke lecet, dheweke nglakoni iki kanthi cara urun rembug kang adil. Dheweke percaya yen bakal padha-padha ngormati aturan permainan sing wis disepakati kanthi sukarela yen dheweke ora bakal ngapusi utawa curang. Mula gegayutan adhedhasar rasa percaya arupa sawijine kesaguhan timbal balik kanggo urun rembug.

Moral Ironing Urun Rembug

Urun rembug ora mbutuhake altruisme, nanging urun rembug ora bisa adhedhasar mung egoisme. Sikep altruis yaiku ngutamakake kapentingan wong liya lan ngurbanake kapentingan dhiri. Sikep egois yaiku sikep kang mentingake kapentingan dhiri ing nduwure sakabehe, ngutamakake kapentingan dhiri ing dhuwure kapentingan wong liya, sikep menang dhewe lan ora gelem mikirake wong liya. Urun rembug yaiku tumindak bebarengan karo wong liya, nanging ora ngrugikake dhiri.

Akeh manungsa kang usaha napsirake urun rembug saka segi kepentingan pribadhi sing rasional minangka cara kang efisien kanggo ngolehake kauntungan pribadhi. Nanging sing kadhang kala kedadeyan yaiku yen sawijine tumindak tartamtu bakal nglayani kapentingan rongpihak utawa kabeh wong sing kelibat lan rongpihak kanthi melu kapentingan pribadhi bakal urun rembug kanthi otomatis. Banjur sing akeh dibutuhake yaiku cara-cara nangani pertentangan kepentingan, dudu cara-cara kanggo nyingkirake. Kita kepengin bisa urun rembug sanadyan kepentingan kita lan kepentingan wong liya ora mesthi padha. Kepentingan-kepentingan sing ana saperangan padha lan saperangan ora padha, iku mujudake kasus sing becik kanggo mikirake urun rembug amarga panguripan manungsa katon akeh kasus sing kaya mangkono. Yen rongpihak ora bisa ngolehake kanthi trep sing dipenginke, mula ora ana landhesan marang dheweke kanggo nganakake urun rembug sadurunge rongpihak kasebut ngrasa yen beda panemu kepentingan sing ana bakal luwih becik dipecahake, nanging banjur dheweke isih tetep nduweni pertentangan kepentingan ngenani cara mecahake prekara endi kang dibutuhake lan kepriye

cara mujudake tujuwan sing wis ditetepake (Held, 1989:66).

Moral Ironing Kaputusan Rasional

Yen manungsa tumindak marang alam, kasile angel diramalake, nanging alam ora bisa kanthi disengaja manfaatake kita. Nanging, wong liya bisa manfaatake kita kanthi sengaja. Manungsa bisa nimbang apa kang dipamrayogani saka kapentingan pribadhi rasional lan apa kang bakal dilakoni marang wong liya sing dituduhake kapentingan pribadhi rasional. Kita bisa nyinaoni kapan kudu nguwak wong liya yen dheweke nyoba manfaatake dhiri kita.

Kahanan urip lan mati sering ditemoni lan mula iku jumlah keputusan sing paling sering diadhepi saka wong sing uripe kaya keputusan kang ora bisa dipecah dadi saperangan pilihan sing bisa dibaleni (Held, 1989:70).

Ajining Dhiri

Ngrampas hak-hak wong liya berarti ngasorake ajine dhiri wong liya sing ana gegayutane. Wong kang manut nalika hak-hake diramaps yaiku wong kang ora nduweni ajining dhiri. Minangka wujud tumindak ora manut, masuk akal yen manungsa kang hak-hake dirampas bakal tumindak sapenuhe miturut kepentingan-kepentingan dheweke dhewe tanpa mbutuhake kepentingan-kepentingan wong kang ngrampas hak-hak dheweke iku. Banjur, kanggo mertahanake hak-hak kang wis diolahake, dheweke bisa kanthi sukarela lan tanpa adu arep karo ajining dhiri nyerahake kepentingan-kepentingan dheweke marang kepentingan-kepentingan wong kang sadurunge wis ngrampas hak-hak dheweke iku.

Ajining dhiri yaiku pambiji individu marang kasil sing digayuh kanthi nganalisis sepira adohe tumindak *ideal* dhirine. Bisa ditegesi yen harga dhiri nggambarake individu kasebut menehi pambiji dhiri minangka wong sing nduweni kapinteran lan kemampuan kang gedhe. (Held, 1989:80)

Tanggung Jawab

Tanggung jawab yaiku kahanan wajib nanggung sakabehe kedadeyan. Kesadharan manungsa adhedhasar solah tingkah utawa tumindak sing disengaja utawa ora disengaja. Tanggung jawab uga tumindak minangka perwujudan kesadharan adhedhasar kewajiban. Manungsa iku berjuwang kanggo kabutuhan dhiri utawa kanggo keperluan wong liya, mula iku dheweke ngadhepi manungsa liya sajrone masyarakat utawa lingkungan alam. Saka usahane kuwi, manungsa uga sadhar yen ana kakuwatan liya sing melu nemtokake yaiku kekuwasanan.

Tanggung jawab marang dhiri nuntut kesadharan saben wong kanggo nyukupi kuwajibane dhewe sajrone ngembangake kepribadhen minangka manungsa pribadhi. Saliyane iku, tanggung jawab marang kaluwarga arupa masyarakat cilik. Kaluwarga kasusun saka bapak-ibu, bocah-bocah lan uga wong liya sing dadi anggota kaluwarga, saben anggota kaluwarga wajib tanggung jawab marang kaluwargane. Tanggung jawab iki ana gegayutane ngejaga becike kaluwarga, nanging tanggung jawab uga kesejahteraan, keslametan, pendhidhikan, lan panguripan. Tanggung jawab marang masyarakat

hakekate manungsa ora bisa urip tanpa pambiyantune manungsa liya kanthi kalungguhane minangka makhluk sosial. Tanggung jawab marang Gusti Pangeran sing nyiptakake manungsa ing bumi iki ora tanpa tanggung jawab, nanging kanggo ngisi panguripan manungsa nduweni tanggung jawab langsung marang Gusti Pangeran (Held, 1989:85).

Mandireng Dhiri

Yen kita kepengin mujudake moral kang kuat, mula kita kudu nduweni tumindak mandhiri. Mandireng dhiri yaiku kita ora nate melu karo sakabehe gegambanan moral sajrone lingkungan kita, nanging mesthi mujudake panliten, lan kapribadhen dhewe sajrone tumindak kang trep. Mandireng dhiri mujudake kakuwatan batin kanggo mahami sikep moral dhewe lan tumindak kang trep. Kita ora mung niru apa sing wis dadi kabiasaan.

Miturut Held (1989:147), mandireng dhiri yaiku kakuwatan batin sing njupuk sikep moral dhewe lan kanggo tumindak kang trep. Mandhiren kanthi cara moral berarti yen kita ora bisa dituku karo mayoritas, yen kita ora bakal nate rukun mung kanggo bebarengan yen karukunan kuwi ngelanggar keadilan.

Moral Jroning Kasudiran

Kasudiran nuduhake dhiri sajrone tekad kanggo tetep mertahanake sikep sing wis dadi keyakinan minangka kuwajiban, yen ora disarujuki utawa kanthi aktip dilawan dening lingkungan. Wong kang nduweni kautaman iku ora mundur saka tugas lan tanggung jawab uga yen dheweke ngisolasi dhiri, digawe ngerasa isi, dicela, ditentang utawa diancem saka wong akeh, saka wong-wong kang kuwat nduweni kalungguhan lan uga saka dheweke sing pambijine diregani (Held, 1989:147).

Moral jroning kasudiran mihak marang sing luwih lemah nglawan sing kuwat, sing cara nglakone kanthi ora adil. Wong kang wani kanthi moral bakal nggawe pengalaman kang narik kawigaten. Saben dheweke wani mertahanake sikep kang diyakini, dheweke ngrasa luwih kuat lan wani, artine dheweke saya bisa ngatasi rasa wedi lan isin. Moral bab kawanenan bakal mujudake kita ngrasa luwih mandhiri. Banjur menahi semangat lan kakuwatan ngadeg marang manungsa kang lemah.

Lembah Manah

Lembah manah yaiku kakuwatan batin kanggo ndeleng dheweke dhewe kang trep karo kanyatan. Wong sing rendah ati ora mung ndeleng kalemahane nanging uga kakuwatane, saengga sadhar marang wewatesan kang becike kita, kalebu kamampuan kanggo menahi pambiji moral kang wewates, saengga pambiji kita isih adoh sampurna amarga ati durung resik (Held, 1989:148). Wong kang ngasorake atine ora mung ndeleng kalemahane nanging uga kakuwatane.

Bidang moral lembah manah ora mung sadhar wewates kabecikan kita, nanging uga yen kamampuan kita kanggo menahi pambiji moral nduweni wates. Kanthi cara ngasorake ati, kita kudu saguh kanggo wigati lan tanggap saben panemune lawan, banjur kanggo ngubah panemune manungsa. Wong kang asor atine ora ngrasa dhirine penting lan amarga kuwi wani kanggo naruhake dhiri yen dheweke wis yakin karo tumindak minangka tanggung jawabe.

Realitas lan Kritis

Realitas lan kritis yaiku njamin keadilan lan nyiptakake sawijine kahanan masyarakat sing ngebuka kamungkinan luwih gedhe saka anggota-anggota kanggo mbangun urip luwih teges saka kasangsaran lan luwih bahagia (Held, 1989:150).

Realitas berarti bisa narima kanthi nyata sing ana ing panguripane, sing kudu dilakoni kanthi sikep kritis kanggo ora narima realitas ngono wae, anging ditrepake karo prinsip-prinsip dhasar. Tanggung jawab moral kang nyata nuduhake realitas lan kritis.

Fungsi Moral

Miturut Rostiawati (1993:4) moral penting banget dibutuhake kanggo manungsa. Moral ora langsung mujudake dadi manungsa kang luwih becik, iku tugas ajaran moral, nanging moral mujudake sarana kanggo ngolehake orientasi kritis kanggo ngadhepi maneka moralitas kang nggawe manungsa bingung. Moral nuwuhake sawijine ketrampilan intelektual, yaiku ketrampilan kanggo menahi panemu kanthi rasional lan kritis.

Fungsi Pendhidhikan

Pendhidhikan yaiku bimbingan utawa pimpinan kanthi cara sadhar saka pendhidhik marang perkembangan jasmani lan rohani sing didhidhik tumuju kabentuke kepribadian sing utama, amarga hakekate manungsa yaiku makhluk sing bisa didhidhik. Ing pendhidhikan iku dhewe dijlentrehake sawijine strategi pengajaran, pamaca dibiyantu kanggo ngenal kebenaran, keadhilan minangka bekal sajrone masyarakat.

Pendhidhikan yaiku kegiatan kamanusiaan utawa disebut minangka kegiatan memangsakake manungsa. Rostiawati (1993:9), ngandharake yen “minangka kegiatan manusiawi, pendhidhikan nggawe manungsa bisa terbuka jroning dhirine marang donya”. Luwih saka iku Rostiawati (1993:10), ngandharake yen “pendhidhikan yaiku sawijine proses humanisasi sing tegese kanthi pendhidhikan manungsa bakal luwih nduweni martabat, nduweni karakter, trampil, sing nduweni tanggung jawab marang sistem sosial saengga bakal luwih becik, aman lan nyaman”.

Fungsi Sosial

Moral sosial yaiku sakabehe kang dianggep nduweni aji marang masyarakat. Panemu masyarakat ngenani sawijine sing dikarepake, endah, lan trep anane nilai kang sipate abstrak lan ideal. Mula saka iku, fungsi sosial dibutuhake saben manungsa jroning masyarakat.

Manungsa arupa makhluk sosial kang urip sajrone lingkungan masyarakat. Rostiawati (1993:14) ngandharake manungsa dipandhang minangka *homo socius* (makhluk sosial yaiku makhluk sing nduweni kawruh dhasar kanggo urip ing masyarakat). Kawruh iki kudu dikembangake supaya manungsa bisa dhaptasi karo lingkungan masyarakat lan bisa srawung karo sapaadha anggota masyarakat minangka sejatine urip.

Fungsi Budaya

Fungsi budaya yaiku kanggo ngatur manungsa supaya bisa mangerteni kepriye kudune tumindak kanggo nemtokake sikep yen bakal ana gegayutane karo wong liya sajrone nglakoni uripe.

Budaya nduweni fungsi minangka, (1) sawijine gegayutan pedhoman antar manungsa utawa kelompok, contone norma. Norma yaiku pakulinan sing didadekake dhasar marang sesambungan antara wong-wong kasebut saengga solah tingkahe bisa diatur. Norma asale saka masyarakat. Mula yen dilanggar ana sanksi arupa semooan saka masyarakat, (2) Wadhah kanggo nyalurake perasaan-perasaan lan panguripan liyane, contone kesenian, (3) Nglindhungi dhiri saka alam. Kasil karya masyarakat nglairake teknologi utawa kabudayan sing nduweni guna utama sajrone masyarakat marang lingkungan alame, (4) Pembimbing panguripan manungsa (Rostiawati 1993:46).

Fungsi Ekonomi

Fungsi ekonomi yaiku fungsi kaluwarga kanggo mujudake kabutuhan anggota kaluwargane yaiku sandhang, pangan lan papan. Tugas kepala kaluwarga sajrone bab ekonomi iki yaiku nggolek sumber-sumber panguripan jroning mujudake fungsi-fungsi ekonomi ing kaluwargane.

Fungsi ekonomi ing kene mujudake manungsa jroning masyarakat bisa nduweni moralitas kang becik, nanging uga bisa ndadekake manungsa ing sakupenge masyarakat dadi nduweni kualitas kang ala. Mula saka kuwi fungsi ekonomi ing kene uga nduweni peran kang penting kanggo bisa mujudake kualitas manungsa ing sajrone kahanan panguripan (Rostiawati 1993:65).

Fungsi Sejarah

Sejarah yaiku proses sing ana sesambungane karo perubahan. Dhasare panguripan manungsa terus owah, senajan kadhar perubahan saka wektu menyang wektu liyane ora padha. Perubahan iku amarga disengaja utawa ora disengaja. Sejarah bisa *relevan* kanthi perubahan nanging ora ngrembug maneh wektu sing wis adoh. (Rostiawati 1993:68)

Miturut panemune Kuntiwijoyo, fungsi sejarah kang mujudake anane moralitas jroning masyarakat, yaiku: (1) Sejarah minangka pendhidhikan moral. Yen pendhidhikan moral kudu wicara ngenani bener lan ora mula sejarah kudu wicara kanthi nyata (fakta). Fakta uga penting sajrone sejarah tanpa fakta ora oleh suara, (2) Sejarah minangka pendhidhikan politik. Sejarah ngandhut pendhidhikan politik amarga prastawa tartamtu ana gegayutane tumindak politik utawa kegiatan kang asipat politik, (3) Sejarah minangka pendhidhikan kawicaksanan. Kawicaksanan ing jaman biyen bisa didadekake bahan acuan sajrone ngadhepi panguripan ing jaman saiki, (4) Sejarah minangka pendhidhikan parubahan.

Sosiologi Sastra

Objek sosiologi lan sastra miturut Ratna (2011,3) yaiku manungsa jroning masyarakat. Minangkan ngelmu *multidisiplin, ngelmu* kang ana ing sosiologi sastra yaiku sastra lan sosiologi. Ancase nyinaoni sosiologi sastra yaiku ngundhakake kawruh tumrap sastra kang ana gegayutane klawan masyarakat.

Sastra lan Masyarakat

Karya sastra minangka asil rriptan saka *keaktifitas, imajinasi*, lan panemune pengarang kang ora bisa uwal saka kanyatan ing urip bebrayan. Sawijining kahanan ing bebrayan minangka bahan utawa objek kang

narik kawigaten tumrap pengarang kanggo ngasilake karya sastra. Pengarang ngolah sawijining kahanan kanthi daya pamikir lan nggambarake imajinasine ingga dadi wujud karya sastra kang endah. Kaendahan kang ana ing karya sastra diandharake lumantar teks.

Damono (2003:1) ngandharake menawa sastra menehi gegambaran panguripan. Saka panguripan kasebut minangka kanyatan sosial kang klebu sesambungane antarane masyarakat siji lan sijine, antarane masyarakat karo individu, individu klawan individu, lan antarane prastawa kang dumadi jroning batine sawijining individu. Mula saka kuwi, prastawa-prastawa kang dumadi jroning batin asring didadekake bahan kanggo ngasilake karya sastra.

Karya sastra diasilake dening masyarakat lan katujokake uga marang masyarakat minangka penikmat sastra. Sastra kanggone masyarakat banget migunani kanggo nemtokake pilihan lan dadi panutane laku. Ing karya sastra ngemot pitutur lan pituduh kang kadhang kala minangka lelakone dhewe saka pengarang. Mula saka kuwi karya sastra ora bisa dipisahake saka masyarakat. Karya sastra ora bakal ana tanpa anane masyarakat. Kekarone padha dene mbutuhake kanggo nyukupi kebutuhane.

Tintingan Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra dumadi saka tembung sosiologi lan sastra. Sosiologi asale saka basa Yunani yaiku *socius* kang tegese bebrayan, dene *logos* nduweni teges ngelmu. Dadi sosiologi yaiku ngelmu ngenani

Ian Watt (sajroning Damono, 1978:3) nyethakake konsep sosiologi sastra kaperang dadi telu, yaiku (1) konteks sosial pengarang, kang nduweni sesambungan antarane kahanan sosiale pengarang ing masyarakat. Klebu faktor-faktor sosial kang bisa mangaribawani pengarang minangka pengarang saliyan dipangaribawani dening karya sastrane (2) sastra minangka kaca benggala masyarakat, kang bisa dingerteni sepira adohe karya sastra dianggep utawa bisa dadi kaca benggale masyarakat nalika karya kasebut diasilake (3) fungsi sosial sastra, kanggo ngerteni sepira adohe karya sastra kasebut nduweni piguna minangka panglipur ngrangkep minangka pendhidhikan kanggo masyarakat.

Kanthi ngerteni sesambungan antarane sosiologi lan sastra, tintingan sosiologi digunakake minangka perkara kang trep kanggo ngonceki gegayutane manungsa klawan lingkungan sosiale. Weltek lan Werren (sajrone Kurniawan, 2012:11) ngandharake menawa ana telung paradigma sajrone sosiologi sastra. Sepisan yaiku sosiologi pangripta; inti saka tintingan sosiologi pangripta iki yaiku menehi makna sawijine pengarang minangka bagiyane saka bebrayan kang ngripta karya sastra. Mula kanthi ngerti ngenani pengarang bisa dadi pathokan kanggo ngerteni relasi sosial karya sastra karo masyarakat. Kapindho yaiku sosiologi karya sastra; nintingi babagan sosiologi karya sastra kang nyakup aspek-aspek sosiale. Kang pungkasan, sosiologi pamaos; nintingi sosiologi marang pamaos kang negesi sawijining karya sastra lan nintingi daya pangaribawane sosial kang disebabake karya sastra.

Landhesane Teori

Landhesane teori sing bakal digunakake sajrone panliten iki ana rong perangan. Sepisan teori ngenani moralitas, moralitas sing bakal didadekake dhasar kanggo ngonceki dhatane panliten yaiku moralitas saka pamawase Held (1989) lan Rostiawati (1993) sing njlentrehake moral minangka tumindak manungsa kang becik lan pener nalika diadhepake ing kahanan urip, sarta moral minangka fungsi ing maneka bidhang kang ana gegayutane.

Perangan kaloro sing dadi landhesan teori kanggo nggayutake moralitas karo kanyatan yaiku titingan sosiologi sastra kanthi konsep sing njlentrehake dening Ian Watt. Ian Watt kalebu sawijine ahli sing menehi pamawas ngenani sosiologi sastra kanthi telung pamerakan. Telung pamerakan kasebut yaiku konteks sosial pengarang, sastra minangka kaca pangilone bebrayan, lan fungsi sosial sastra. Perangan sing bakal luwih ditengenake ing kene ing bab sastra minangka kaca pangilone bebrayan. Moralitas saka pamawase Held lan Rostiawati, sarta titingan sosiologi sastrane Ian Watt sing digunakake sajrone panliten kaajab bisa menehi wangsulan saka underan panliten lan bab-bab sing kepengin diwedharake sajrone panliten.

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Panliten iki bakal nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif kanggo nitingi cerbung kasebut. Metodhe kualitatif yaiku menehi tafsiran marang dhata alamiah, dhata kang ana gegayutane karo *konteks* sing ana gegayutane (Ratna, 2004: 47). Ana telung perangan sing bisa ditindakake sajrone nindakake panliten kanthi nggunakake titingan sosiologi sastra. Sajrone titingan kasebut, kang bakal digunakake yaiku teorine Ian Watt yen sastra minangka kaca pangilone bebrayan.

Sumber Dhata lan Dhatane Panliten

Panliten iki sing dikarepake yaiku asale subjek saka dhata sing dijupuk. Perangan iki wigati banget sajrone panliten. Yen ora ana kaloro panliten ora bakal bisa dilakoni amarga ora ana sing arep ditliti.

Sumber Dhata

Sumber dhata yaiku bahan kang ditliti sajrone panliten. Sumber dhata ing panliten yaiku karya sastra lan naskah. Miturut Ratna (2011:47) ing ilmu sastra sumber dhatane yaiku sastra lan naskah. Cundhuk karo andharan kasebut, panliten iki kalebu panliten sastra mula nggunakake sumber dhata kang awujud karya sastra. Sumber dhata kang digunakake sajrone panliten iki kaperang dadi loro, yaiku sumber dhata primer lan sekunder. Sumber dhata primer yaiku cerbung kanthi irah-irahan NL anggitané Tiyasti. Karya sastra iki mujudake cerbung basa Jawa kang kapacag ing kalawarti Djaka Lodang. Cerbung iki kaperang dadi 12 edhisi, diwiwiti saka nomer 26 nganti 37 ing taun 2013 nganti 2014.

Sumber dhata sekunder yaiku buku-buku panyengkuyung. Buku-buku panyengkuyung iku mau ateges buku-buku literatur kang nyengkuyung kanggo ngonceki cerbung NL. Mula buku-buku panyengkuyung mau kudu ana sesambungan karo moralitas. Ora mung

buku-buku wae, sumber dhata sekunder ing kene bisa awujud asil panliten, artikel, internet.

Dhata

Dhata minangka objek sing bakal dikaji lan dianalisis sajrone panliten iki. Dhata sing digunakake sajrone panliten iki yaiku frase, tembung, ukara lan wacana kang gegayutan karo underane panliten ing cerbung NL. Sepisan, gegayutan gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung NL. Ing crita kasebut bakal dianalisis ngenani kahanan lan tumindake manungsa sing nuwuhake kemajuan moral sajrone cerbung kasebut. Kaloro, dhata kang bakal meruhi fungsi moral sajrone cerbung. Katelu, sesambungan moralitas ing cerbung yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan.

Instrumen Panliten

Instrumen ing panliten iki yaiku panliti. Panliti mujudake instrumen utama sajrone panliten iki. Panliti dadi instrumen utama amarga panliti kang golek dhata, nganalisis dhata lan nulis panliten iki. Mula saka iku, panliti dadi instrumen utama sajrone panliten kualitatif. Sajrone nglumpukake dhata luwih akeh gumantung marang awake dhewe minangka piranti nglumpukake dhata. Panliti bisa mbiji sawijining kahanan lan nduwe kuwasa nemtokake samubarang kanggo asil panlitene.

Tata Cara lan Prosedur Pangumpul Dhata

Tata cara sing nggunakake kanggo nglumpukake data dening Endraswara (2008:162-163), diperang dadi telu yaiku :

a. Nemtokake Unit Analisis

Sadurunge ngudhal isi crita sajrone cerbung NL luwih dhisik nemtokake bab kang onjo kang arep dianalisis. Bab kang onjo kasebut babagan moral. Panliten iki nemtokake rong prekara kang wigati, yaiku gegambarane moralitas ing cerbung NL, fungsi moral kang kawedhar ing cerbung NL, lan sesambungan moralitas ing cerbung yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan.

b. Nemtokake Dhata

Sawise nemtokake unit analisis, banjur maca cerbung kasebut kanthi mepeng. Sawise iku ngudhal cerbung kanthi watesan perkara-perkara kang wis ditemtokake.

c. Nyathet Dhata

Panliten sastra mligine sastra tulis, dhata sing arep ditliti arupa dhata-dhata lan perlu anane cathetan-cathetan. Sajrone nyathet dhata, ana saperangan pituduh sing kudu digatekake yaiku : (a) latihan lan persiyapan kang bener saengga bisa nyathet kanthi bener, (b) nyathet bab-bab kang nuduhake pesen lan makna simbolik, lan (c) nyathet tetembungan kang ora dingerteni.

Tata Cara Nganalisis Dhata .

Teknik analisis dhata sing digunakake ing kene yaiku titingan sosiologi sastra. Titingan sosiologi sastra digunakake minangka lelandhesan nindakake analisis dhata sajrone panliten. Tata cara analisis dhata sing ditindakake sajrone panliten iki, kaya ing ngisor iki:

1) *Inventarisasi* dhata kanthi menehi tandha (garis ngisor) ing saben perangan kang wigati ing cerbung NL. Wujude perangan kang diwenehi tandha kuwi

arupa ukara, paragraf, apa dene tetembungan kang kacuplik saka cerbung NL. Cuplikan-cuplikan kasebut samesthine kang ana gegayutane karo moralitas.

- 2) *Klasifikasi* dhata nduweni ancas kanggo milih dhata kang dibutuhake supaya gampang anggane nggolongake dhata kang selaras karo underane panliten. Dene dhata-dhata kang ora selaras karo underane panliten bakal dipisah lan ora perlu digunakake. Dhata-dhata kang selaras yaiku dhata kang dikumpulake saka underan panliten.
- 3) Nganalisis dhata kanthi teori-teori kang sadurunge wis diterangake lan dijlentrehake ana ing perangan-perangan sadurunge saka tulisan iki. Analisis dhata iki diwiwiti nalika inventari, klasifikasi, lan interprestasi konsep-konsep moralitas, fungsi moral, lan sesambungan moralitas karo realitas sosial ing bebrayan.
- 4) Ngandharake asile panliten kang luwih cetha adhedhasar underan lan ancane panliten.
- 5) Ndudut asile panliten kang sabanjure uga dilebokake ana ing laporan asile panliten.

Tata Cara Panyuguhe Asile Panliten

Tata cara nyuguhake asile panliten ditindakake sawise njlentrehake dhata tumrap cerbung NL. Andharan mau awujud deskripsi ngenani underane, yaiku gegambarane moralitas sajrone cerbung NL, fungsi moral sajrone cerbung NL, lan sesambungan moralitas ing cerbung NL yen digayutake ing bebrayan. Panliten iki kanthi sistematika kasusun saka limang bab yaiku

Bab I: Purwaka, kang isine lelandhesan panliten, underan panlitan, tujuwan panliten, paedah panliten lan wewatesane tetembungan.

Bab II: Tintingan Kapustakan, kang isine panliten sadurunge kang saemper, konsep moralitas, jinis-jinis moral, fungsi moral, teori, cerbung sajrone kususastran Jawa, sosiologi sastra, tintingan sosiologi sastra lan landhesan teori.

Bab III: Metodhe Panliten, kang isine ancangan panliten, sumber dhata lan dhata, instrumen panliten, tata cara lan prosedhur pangumpulan dhata, tata cara nganalisis dhata, tata cara panyuguhane asile panliten.

Bab IV: Prathelan Asile Panliten, kang isine andharan saka asile panliten.

Bab V: Panutup, kang isine dudutan lan pamrayoga.

ANDHARAN ASILE PANLITEN

Gegambarane Moralitas kang Kawedhar ing Cerbung NL

Perangan sepisan sing bakal dirembug ing bab iki yaiku gegambarane moralitas sajrone cerbung NL. Gegambarane moralitas sajrone cerbung anggitane Tiyasti kasebut dijlentrehake kanthi maneka perangan. Sesambungan karo mau, kang bakal dijlentrehake ing panliten iki perangan moralitase. Ing bab iki njlentrehake apa wae gegambarane moralitas sajrone cerbung kasebut. Perangan moralitas ing kene bakal mbiyantu kanggo ngonceki gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung kasebut. Utamane perangane moralitas uga bisa ngonceki mula bukane manungsa ngupaya nggayuh kemajuwan moral kang nduweni gegayutan.

Saka perangan kasebut wis bisa meruhi gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung NL. Ing ngisor iki bakal dijlentrehake siji mbaka siji apa wae gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung kasebut.

Rasa Percaya

Manungsa urip ing masyarakat mesthine nduweni kasaguhan kanggo ngurmati antar sesama. Awujud saling ngurmati marang antar sesama, mesthine uga ngasilake rasa percaya. Rasa percaya ing kene mujudake moralitas manungsa adhedhasar interaksi sosial kang sering dilakoni dening manungsa urip ing sakupenge masyarakat. Rasa percaya kuwi dilakoni kanthi anane sawijine urun rembug ing tengahing masyarakat. Mula sajrone urun rembug kuwi kudu nduweni moralitas kang becik yaiku rasa percaya. Rasa percaya kuwi bisa tuwuh saka jati dhirine dhewe lan bisa kerana pakulinane saben dinane sing ditindakake. Apa maneh ing kaluwarga kang isih nduweni katurunan ningrat. Mula malah luwih nuduhake moralitas kang luwih becik yaiku rasa percaya. Kaya sing digambarake ing cerbung NL iki, yaiku kamase R.M Bimantara masrahake rasa percayane marang Bimantara sing arep sekolah ana ing MOSVIA. Supaya luwih gamblang kaya ing ngisor iki pethikane.

“Kamas Wanta, kula badhe matur menawi kula saestu badhe nerusaken sekolah wonten MOSVIA Magelang. Kula titip Bibi njih,” mengkonon ature R.M Bimantara marang ingkang raka.
“Iya dhimas, aku tansah ndongake muga-muga idham-idhamamu bisa kaleksanan. Muga-muga sliramu bisa dadi bupati pamong praja.”
(Tiyasti,NL,2013:1:2)

Pethikan kasebut nuduhake yen kangmase Bimantara yaiku Murwata wis percaya banget marang adhine. Murwanta percaya yen adhine nalika nerusake sekolah ana ing MOSVIA bakal kasil. Rasa percayane kuwi mau wis dadi unggah ungguhe ing kaluwargane. Mula rasa percaya iku mau asale saka urun rembug antar sesama yaiku Bimantara lan Murwanta kang tuwuh ndadekake kasaguhan timbal balik. Lan dheweke merjuwangake kanggo kepentingan bebarengan supaya bisa dadi manungsa kang nduweni moralitas becik ing sajrone masyarakat lan kaluwargane dhewe. Ora mung ngiter kepentingane dhewe. Mula kekarone padha-padha tansah percaya yen bakal dadi wong kang sukses. Wong kang bisa mujudake idham-idhamane.

Moral Jroning Urun Rembug

Sawijine pomahan ing kraton ana paraga utama yaiku kang nduweni jejeneng R.M Bimantara. Dheweke nduweni pangangkang kang luhur. Bimantara kepengin sekolah ana ing pamulangan MOSVIA sing ana ing Magelang. Dheweke kepengin nyuwun pamit marang Ibune sing pakulinane nyeluk Bibi. Dheweke isih katurunan priyayi kang kondhang, mula dheweke nalika isih cilik uwis dilatih unggah-ungguh kanthi trep. Unggah-ungguh kang nuwuhake manungsa ing sakupengen masyarakat lan uga ing sajeronne kaluwarga

bisa ndadekake moral kang becik. Bimantara nerape liwat urun rembug karo Bibine, kayata ing pethikan kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Bi, kula badhe matur menawi kula siyos nglajengaken sekolah wonten MOSVIA, Magelang,” ature Bimantara. “Ngarsa Dalem menapa sampun uninga?”

“O, sampun Bi. Sedaya kabetahan kula kangge sinau dipun tanggel dening Ngarsa Dalem.”

“Yen makaten kula tumut bingah amargi menawi kula kedah nanggél temtu boten saged. Kula pepuji mugimugi saged lancar sedayanipun.”

Sanadyan ngendikane R. Rukminingsih kanthi lancar, anging ing batine rumaos sungkawa tinilar putrane kakung sing tansah mrantasi ing gawe.” (Tiyasti, NL, 2013:1:2)

Pethikan kasebut nuduhake yen perlune urun rembug nalika kita njupuk kaputusan. R.M Bimantara pancen nduweni moral kang becik. Dheweke kepengin sekolah ing MOSVIA banjur dheweke nduwe niat kang becik yaiku ngomong marang Ibune. Kaputusan Ibune kuwi uga nduweni moral kang becik amarga sanadyan ora patiya lila yen putrane kuwi kepengin ngangsu kawruh ing MOSVIA, nanging dheweke tetep ngrestokake putrane budhal sekolah menyang Magelang kuwi. R. Rukminingsih luwih mentingake kapentingan putrane tinimbang kekarepane dheweke dhewe. Mula urip ing masyarakat utawa ing sajeroné kaluwarga kudu anane urun rembug supaya bisa njaga karukunane antar sesama.

Moral Jroning Kaputusan Rasional

Kahanan urip lan mati sering ditemoni lan mula iku jumlah keputusan sing paling sering diadhepi saka wong sing uripe kaya keputusan kang ora bisa dipecah dadi sebageyan pilihan sing bisa dibaleni. Sing kaya mangkono mau ana ing cerbung NL. Bimantara sing wis mbangun bale wisma karo Jeng Purbasari lagi krisis anggongone milah sawijine kabutuhan uripe, Dheweke salah sawijine masyarakat jawa sing nduweni moral kang becik mula dheweke isa mutusake kanthi rasional. Supaya luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Jeng, awake dhewe anggongone bisnis kaya-kaya durung hasil.”

“Menawi makaten punapa griya lan pemahan ngriki dipun sade kemawon Kamas,” mengkono ature R. Ayu Bimantara karo ingkang garwa.

Nalika semana R.M Bimantara diajak kuliah ana fakultas hukum UGM dening kancane. Usahane bisnis malah ditinggal. Sing tetep bisnis garwane. Dodol bathik cap ing wektu iku lumayan. Kajaba iku anggongone mbathik tulis tetep dilakoni awit bisa a\payu akeh.”

(Tiyasti, NL, 2014:8:2).

Pethikan kasebut nuduhake yen Bimantara lan Jeng Purbasari nduweni kekarepan arep ngedol omahe kanggo nyukupi kabutuhane sajroné mbangun bale wisma. Bimantara rumangsa yen bisnise kuwi durung patiya kasil. Kekarone sadhar yen kahanan urip sing dilakoni kudu mbutuhake kaputusan sing rasional.

Ajining Dhiri

Manungsa urip ana ing masyarakat kudu mangerteni ngenani moralitas. Ajining dhiri kuwi nggambarake individu marang kasil sing digayuh kanthi nganalisis sepira adohe tumindak ing sakupenge masyarakat. Lan uga bisa ditegesi menahi ambiji dhiri minangka wong sing nduweni kapinteran lan kemampuan gedhe. Tuladhne kaya ing cerbung *Nggayuh Lintang* iki. Ana para putri ing sajeroné puri, yaiku putra-putrine H.B VIII padha disekolahake ana ing pamulangan kang luhur. Amarga dheweke rumangsa katurunan priyayi mula salumrahe yen putra-putrine disekolahake ana ing pamulangan luhur. Supaya luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Putra-putra H.B VIII akeh sing disekolahake ana pamulangan luhur, uga ana sawetara sing disekolahake ing nagara Walanda. Salah sijining putrane Sr Sultan H.B VIII sing disekolahake neng nagara Walanda yaiku R.M Darajatun. Para putra-putri disekolahake ana sajeroné puri. (Tiyasti, NL, 2013:4:2)

Pethikan kang wis diandharake mau nuduhake yen ana ing masyarakat jawa wong kang nduweni katurunan priyayi kuwi mesthi bakal ndadekake anak-anake dadi manungsa kang bisa conto becik sarta luhur kanggo masyarakat sakupenge. Kayata ing pethikan mau. Yen putra-putrane H.B VIII disekolahake ana ing pamulangan kang luhur. Supaya putra-putrane dadi manungsa kang nduweni moralitas sing becik kanggo masyarakat jawa sakupenge. Moralitas sing mangkono kuwi nuduhake ajining dhiri manungsa yen dheweke iku minangka wong sing priyayi kang nduweni kapinteran lan kemampuan gedhe.

Tanggung Jawab

Tanggung jawab yaiku kahanan wajib nanggung sakabehe kedadeyan. Kesadharan manungsa adhedhasar salah tingkah utawa tumindak sing disengaja utawa ora disengaja. Tanggung jawab uga tumindak minangka perwujudan kesadharan adhedhasar kewajiban. Tanggung jawab iki ana gegayutane ngejaga becike kaluwarga, nanging tanggung jawab uga kesejahteraan, keslametan, pendhidhikan, lan panguripan. Tanggung jawab marang masyarakat hakekaté manungsa ora bisa urip tanpa pambiyantune manungsa liya kanthi kalungguhane minangka makhluk sosial. Kayata ing cerbung NL, yaiku R. Ajeng Ambarwati kang ayu sing sekolah ana ing pamulangan MOSVIA. Dheweke iku adhike R.M Hartana kanca kenthèle R.M Bimantara. Ambarwati kuwi bocah kang pinter asli saka Madiun sing nduweni tanggung jawab kang gedhe. Senadyan dheweke iku wani urip pisah karo bapak ibue, nanging dheweke kuwi ora

kesel ati, nanging isih semangat yen nerusake sekolah. Supaya luwih cetha kaya ing ngisor iki pethikane.

“Kenya ayu sing dicritakake iki dudu Retno Dumilah, nanging sawijining putra wedana ing sawijining desa tlatah Madiun. Dheweke iku kenya sing wis maju ing bab pendhidhikan. Sanadyan wanita, putri iku wis wani pisah karo rama ibune nutugake sekolah ana kutha Ngayogyakarta. Dheweke karo kamase sing nomer loro bebarengan ngangsu kawruh ing MULO lan AMS ing Ngayogyakarta.” (Tiyasti, NL, 2013:3:2).

Pethikan ing ndhuwur mau nuduhake yen Ambarwati nduweni tekad kang gedhe lan pangangkah kang luhur kanggo tanggung jawabe dheweke supaya bisa dadi wanita kang mandhiri lan sukses. Pancen tanggung jawab kuwi tuwuh saka rasa sadhare manungsa supaya dadi manungsa kang moralitase bisa dipertanggung jawabake nalika ana ing masyarakat utawa ing jeroning kaluwarga.

Teguh ing Prinsip

Cerbung Nggayuh Lintang. Ana Bimantara kang nduweni teguh prinsip yen dheweke iku rumangsa sekolahe ana ing MOSVIA diragadi dening Sri Sultan H.B VIII mula dheweke kepengin bisa lulus 3 tahun tanpa ninggalake budaya Jawa. Supaya bisa luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Ana ing MOSVIA R.M Bimantara tansah sregep sinau amarga rumangsa diragadi dening Sri Sultan H.B VIII. Dheweke kepengin 3 taun bisa lulus, banjur bisa nyambut gawe ana ing kalanganing pamong praja. Mula arang-arang mulih neng Yogya awit kuwatir yen lali anggone sinau, nanging dheweke ora lali anggone sinau, nanging dheweke ora lali anggone nguri-uri budaya Jawa.” (Tiyasti, NL, 2013:2:51)

Pethikan kang wis diandharake mau nuduhake yen Bimantara pancen moralitase kanggo kaluwarga lan masyarakat sakupenge pancen bisa ditiru dening masyarakat liyane. Amarga ing kene, Bimantara nduweni prinsip kang gedhe yen dheweke kudu bisa lulus 3 taun, banjur bisa kerja ana ing pamong praja tanpa ninggalake budaya Jawa. Dheweke tetep kudu bisa nguri-nguri budaya Jawa. Bimantara rumangsa yen sekolah ing MOSVIA iku karena dheweke diragadi dening Sri Sultan H.B VIII, mula kudu sinau sregep kanggo pangangkahe kang luhur kuwi bisa kawujud. Sing kaya mangkono mau bisa mbuktakake yen kualitas manungsa kang becik iku bisa ndadekake masyarakat lan kaluwarga kang becik uga, bisa nular ing lingkungan sakupenge.

Kukuh ing Upaya

Kukuh upaya yaiku nglakoni sawijine pangangkang tanpa rasa putus asa. Lan mujudake manungsa kang nduweni moralitas kang becik. Kukuh

upaya bisa tuwuh ing sajrone dhiri kita dhewe, kaluwarga lan masyarakat. Saka andharan sing wis dijlentrehake mau, ana cerbung kanthi irah-irahan Nggayuh Lintang, yaiku ana paraga kang jenenge nyoyah Madu. Dheweke guru kang mulang ana sajrone puri. Dheweke ora nduweni kesel. Amarga sawise ngajar, mesthi budhal dagangan. Kamangka Nyoyah Madu iku guru kang pinter. Dheweke tetep kukuh usaha kanggo kabutuhane dheweke. Supaya cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Sawise bubar mulang, guru iku nuli nawakake dagangane nganggo basa Melayu diselingi basa Walanda. “Raden ajeng, siapa mau beli daganganku? Murah-murah dan baik-baik. Ayo diborong!” mengkonon picature nyonyah Madu.” (Tiyasti, NL, 2013:4:2)

Pethikan kang wis diandharake ing ndhuwur mau bisa nuduhake yen Nyoyah Madu sing nduweni pakaryan dadi guru, dheweke tetep kukuh usaha dagangan ana ing sakupenge lingkungan. Dheweke sawise mulang mesthi ora nduwe kesel banjur nerusake dagangan. Saking pintere, Nyoyah Madu kadhang kala dodolan nawakake barang dagangane nggunakake basa Walanda. Mula moralitas kang becik iku bisa nguntungake kita dhewe. Yen pancen niat kita becik kanggo mentingake kabutuhane masyarakat sekitar. Ora mung liwat ing masyarakat sekitar

Mandireng Dhiri

Mandireng diri kuwi tuwuh nalika kita mertahanake pangangkah kita supaya bisa kasil guna nuntut kawruh, mula dibutuhake moralitas kang arupa mandireng dhiri kuwi. Tuladhane ana ing kaluwargane Bimantara. Kaya ing ngisor iki pethikane.

“R.M Bimantara sawise lulus Lagere School, nuli arep nerusake ing MULO.” (Tiyasti, NL, 2013:1:2)

Pethikan kasebut nuduhake yen Bimantara nduweni pangangkah kang luhur kanggo kasuksesane dheweke. Sawise lulus Lagere School, Bimantara arep nerusake ana ing pamulangan praja yaiku ana ing MULO. MULO yaiku kursus sekolah sing endheg kanthi program sing diambaake, lan dudu minangka sekolah menengah. Bimantara kang mandhiri uga luhur. Dheweke kuwi katurunan kaluwarga ningrat mula ora salah yen morale wis didhidhik kanthi becik lan kualitas morale uga mesthi becik. Pangangkahe kang luhur uga.

Moral Jroning Kasudiran

Moral kang becik kuwi bisa diweruhi salah sijine anane kasudiran marang salah tingkah kita nalika ana kedadeyan ing tengah masyarakat. Bisa nyelarake lan ngimbangake moral sajrone kasudiran nalika dicakake ing tengah masyarakat lan tengah kaluwarga. Kaya sing ana ing cerbung NL. Supaya bisa luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Tari iku nalika isih cilik kendel lan pinter omong. Dheweke duwe idham-idhaman sin dhuwur. Nalika isih umur 4 taun dheweke matur ramane, Bapak, kula kepengin sekolah wonten kitha. Kula badhe ndherek

Eyang Retnosari.”
“Kowe kepengin sekolah ana ngendi?”
“Keputran ingkang celak Alun-alun ler.”
“O, iya aku dakgolek keterangan kowe wis ditampa apa durung awit umurmu lagi 4 taun.” (Tiyasti,NL, 2014:7:2)

Pethikan kasebut nuduhake yen putrine Bimantara wis nduweni pangangkah kang luhur senadyan dheweke iku isih umur 4 taun. Kaluwargane Bimantara ndhidhik putra-putrine pancen yen kepengin urip kamulyan kudu nduweni moral kang becik kanggo dhiri kita dhewe lan kanggo masyarakat ing sekitare kita. Tari putrine Bimantara umur 4 taun wis nduweni kasudiran kang gedhe yen kepengin sekolah ana ing Keputran. Isih umur 4 taun moralitas kang dinduweni wis bisa mujudake keselarasan sosial marang kaluwargane. Bimantara minangka Bapake Tari nyengkuyung apa kang dadi idham-idhamake

Lembah Manah

Minangka wong Jawa kudu bisa mahami peranan lembah manah nalika diadhepake ing kahanan kedadeyan. Kudu bisa nempatake karo kanyatan. Bisa nuwuhake ana ing masyarakat supaya moralitas bisa luwih becik lan trep. Kaya kang dinduweni dening Bimantara. Dheweke bisa nempatake ngasorake ati karo kanyatan kang ana ing kaluwargane. Ing ngisor iki bakal dijlentrehake pethikane.

“Wilujeng Om, kula remen sanget saged sowan wonten ngriki awit saged kepanggih sedaya kalihan kaluwarganipun Mas Hartana.”
Mengkonowangsulane Bimantara.
“Mugi-mugi taun punika NAK Mas Bimn kalihan Tana saged lulus sesarengan.” (Tiyasti,NL, 2013:3:2)

Pethikan kasebut nuduhake yen Bimantara isih nduweni tata krama adate wong Jawa nalika sowan ana ing daleme Ome. Dheweke nuwuhake lembah manah sajrone tengah kaluwargane. Iku mono sing ndadekake moralitas ing jroning kaluarga bisa tuwuh kanthi luwih pener. Kakuwatn sing kaya mangkono bisa dadi kahanan sosial sing patut dadi keselarasan sosial. Khusus ana ing tengahe kaluarga.

Realitas lan Kritis

Manungsa Jawa urip ing bebryan kudu bisa ngejamin keadilan dening dhiri kita lan masyarakat liyane. Saka keadilan kuwi mau kita bisa mbrontak sing miturut kita becik yaiku kanthi cara realitas lan kritis. Manungsa yen bisa nyikapi sakabehe prakara urip kanthi realitas lan kritis mula kita bakal bisa dadi wong kang nduweni moralitas becik. Amarga wong kang moralitas becik, bakal dadi wong kang sukses lan bangkit saka rasa mlarat. Kayata pethikan ing ngisor iki.

“Jeng, awake dhewe anggone bisnis kaya-kaya durung hasil.”
“Menawi makaten punapa griya lan pemahan ngriki dipun sade kemawon Kamas,”mengkonowangsulane Bimantara.

R. Ayu Bimantara karo ingkang garwa.

Nalika semana R.M Bimantara diajak kuliah ana fakultas hukum UGM dening kancane. Usahane bisnis malah ditinggal. Sing tetep bisnis garwane. Dodol bathik cap ing wektu iku lumayan. Kajaba iku anggone mbathik tulis tetep dilakoni awit bisa payu akeh.”
(Tiyasti,NL,2014:8:2).

Pethikan kang wis diandharake ing dhuwur nuduhake yen Bimantara nduweni tekad kang gedhe lan bangkit supaya dheweke lan kaluwargane kuwi bosa urip sing luwih kacukupan. Dheweke melawan rasa keadilan marang kaluwargane. Bimantara uga ora kepengin yen kaluwargane kuwi urip sarwa ora kacukupan. Bimantara sadhar yen kuwi dadi tanggung jawab Bimantara lan kaluwargane nduweni pamikiran sing relaitas lan kritis supaya kaluwargane kuwi bisa urip ing bebrayan kanthi solah tingkah moral kang becik kanthi rasa keadilan. Kekarone padha saling nyengkuyung anggone nuwuhake realitas lan kritis, Saka sengkuyunge kuwi bisa dadi moralitas kang becik sajrone pomahan kuwi.

Fungsi Moral Jroning Cerbung NL

Perangan iki bakal ngandharake ngenani fungsi moralitas sajrone cerbung Nggayuh Lintang. Manungsa minangka makhluk sosial kudu bisa nduweni keselarasan sosial nalika urip bebrayan. Mula saka kuwi bisa nuwuhake tujuwan fungsi moralitas kanthi kualitas sikep lan tumindak manungsa kang trep lan becik. Fungsi moralitas kasebut bakal diandharake siji blaka siji ing ngisor iki.

Fungsi Pendhidhikan

Fungsi pendhidhikan bisa menahi pengaruh moralitas manungsa dadi luwih becik nalika urip ing tengah masyarakat. Kita diwenehi kawruh supaya dadi manungsa kang nduweni moralitas becik. Kayata sing ditindakake dening Bimantara kang ana ing cerbung Nggayuh Lintang. Dheweke nduweni pangangkah kang luhur. Supaya bisa dadi wong kang sukses. Supaya bisa luwih cetha, bakal dijlentrehake pethikan ing ngisor iki.

“Kamas Wanta, kula badhe matur menawi kula saestu badhe nerusake sekolah wonten MOSVIA Magelang.
“Iya dhimas, aku tansah ndongakake muga-muga idham-idhaman sliramu bisa dadi bupati pamong praja. Aku wis mantep ngabdi ing kraton. Ya dak pangestoni dhimas.”
(Tiyasti,NL,2013:1:2)

Pethikan kang wis diandharake ing ndhuwur nuduhake yen Bimantara njaluk pangestu, pamit marang kaluwargane supaya anggone dheweke ngangsu kawruh ing kutha liya yaiku Magelang bisa kasil apa kang dadi idham-idhamane.

Fungsi Sosial

Fungsi sosial ing tengahe masyarakat kudu bisa lumaku adhedhasar moral manungsa kang becik. Kayata sing ana ing pethikan ngisor iki.

“Sabene dina Minggu wiwit jam 9

esuk latihan tari wis diwiwiti. Gurune ditekakake aka kutha Yogyakarta. Kancane Bimantara sing melu pakumpulan tari cacahé sepuluh. Liyane bocah-bocah sing manggon ing sakiwa tengene kabupatèn. Sing dadi anggota pakumpulan kasebut ora mung priya, nanging uga wanita.” (Tiyasti,NL,2013:2:2).

Pethikan kasebut nuduhake yen Bimantara melu ana pakumpulan tari sing dianakake saben dina Minggu. Ora lanang ora wadon padha melu lan dadi siji.. Kayata kang dialami dening Bimantara, melu pakumpulan tari kanggo ngasah bakate karo kanca-kancane. Yen ora nduwe salah tingkah kang becik, ora bakal bisa adhaptasi ing lingkungan kang beda-beda.

Fungsi Budaya

Fungsi budaya iki bisa mujudake salah tingkah manungsa sing bisa nuwuhake moralitas kang becik. Kayata sing dialami dening R.M Bimantara lan R.N Murwanta. Kekarone pancen katurunan ningrat ing kaluwargane, mula dheweke tetep nguri-nguri budaya kang ana ing lingkungane. Supaya bisa luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Saben dina Minggu RM Bimantara lan RM Murwanta padha latihan beksa ana pendhapa. Sing mucal ahli tari saka kraton sing mumpuni ing babagan tari. Yen ana semuan wayang wong R.M Bimantara dadi Werkudara, R.M Murwanta dadi Nakula.” (Tiyasti,NL,2013:1:2)

Pethikan kang wis diandharake ing ndhuwur nuduhake Bimantara lan Murwanta seneng banget anggone latihan beksa. Dheweke nalika isih cilik wis bisa nguri-uri budayane dhewe minangka wong Jawa..

Fungsi Ekonomi

Fungsi ekonomi ing kene uga nduweni peran kang penting kanggo bisa mujudake kualitas manungsa ing sajrone kahanan panguripan. Kayata kang dialami dening Purbasari, dheweke bocah wadon kang urip ana ing sajeroning puri kanggo sekolah. Banjur dheweke kuwi luwih mentingake kabutuhan sing mituruté penting kanggo panguripane saben dinane. Supaya luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Ana ing sajeroning puri R.Aj Purbasari sregep anggone sekolah, lan uga stegep mbathik sing yen wis dadi jarik didol kanggo namabahi kabutuhane ing sadina-dinane.” (Tiyasti,NL,2013:4:2).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake Purbasari bocah kang pamikirane bisa dewasa. Dheweke rumangsa sekolah ana sajrone puri adoh saka wong tuwa. Dheweke luwih ngluwangake wektune kanggo mbathik lan didol supaya olehe hasile kuw mau bisa nambahi kanggi uripe saben dinane. Dheweke bisa mujudake fungsi ekonomine ing panguripane saben dinane. Fungsi ekonomi bisa tuwuh lan bisa nglakoni amarga saka moralitas saben manungsa bisa dilakoni kanthi

kesadharan dhiri.

Fungsi Sejarah

Fungsi Sejarah minangka pendhidhikan kawicaksanan. Dhasare panguripan manungsa terus owah, senjata kadhar perubahan saka wektu menyang wektu liyane ora padha. Perubahan iku amarga disengaja utawa ora disengaja. Sejarah bisa *relevan* kanthi perubahan nanging ora ngrembug maneh wektu sing wis adoh. Kayata pethikan kang diandharake ing ngisor iki.

“Madiun iku kutha sing kondhang ing zamane Panembahan Senopati. Putra putrine Adipati Madiun sing sulistya lan pinter dadi idham-idhamane Panembahan Senopati. Sanadyan putri iku pinter ing babagan peperangan, nanging kepeksa kalah ing yuda mungsuh Panembahan Senopati sing luwih sekti. Retno Dumilah mengkono asmane kenya sulistya ing Madiun sing kaloka ing crita kethoprak.” (Tiyasti,NL,2013:3:2)

Pethikan kang wis diandharake ing ndhuwur nggambarake putra wedana ing desa tlatah Madiun yaiku adhine R.M Hartana. Dheweke kanca kethele R.M Bimantara. Adhine Hartana kuwi ayu tur mandhiri, jenenge yaiku R. Ajeng Ambarwati. Amarga ayu lan pinter mula digambarake kaya Retno Dumilah. Crita sejarah ing jaman Senopati. Dheweke kenya ayu sing wis maju ana ing babagan pendhidhikan. Mula fungsi sejarah ing kene nuduhake yen Ambarwati kuwi bisa dadi conto marang masyarakat Jawa. Banjur yen dibandhingake ing jaman biyen sejarah iku ana ing critane Retno Dumilah. Ambarwati kuwi bisa mandhiri kamangka dheweke wis wani pisah karo rama ibune. Kamangka isih kelas loro ana ing MULO. Nanging dheweke kuwi wis lancar yen ngomong nggunakake basa Inggris lan Walanda.

Sesambungane Moralitas sajrone Cerbung NL yen digayutake karo Realitas Sosial ing Bebrayan

Perangan kang katelu iki yaiku njlentrehake moralitas kang ana ing cerbung NL yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan. Tujuwane kanggo meruhi yen ora mung ing cerbung NL wae tumindak manungsa kang becik lan pener kuwi ana, nanging ing kanyatan uga ana lan akeh banget. Hakekate moral penting banget anggone nyengkuyung lan njaga moralitas manungsa supaya bisa dadi pribadhi kang becik. Kanggo ngantisipasi fenomena-fenomena kang ana ing masyarakat, penting banget kirane ditrepake kualitas tumindak manungsa ngenani moral kang becik lan pener.

Rasa Percaya

Rasa percaya bisa awujud kapercayan dening manungsa liya sing nduweni gegayutan. Manungsa yen wis diwenehi kapercayan dening wong liya, mula kudu bisa tanggung jawab njaga kapercayan kuwi. Yen manungsa wis dipercayani bakal terus nuwuhake moralitas masyarakat luwih becik. Kayata pethikan kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Marsudi nambahake, Festival sewu roket air mujudake acara paling

gedhe saIndonesia, sebab saka kerjasama antarane Disdikpora Cilacap klawan PP IPTEK Jakarta.” (PS,2015:19:21)

Pethikan kasebut nuduhake yen moralitas masyarakat perlu diconto amarga kegiatan kasebut nambah wawasan kang becik tumrap peserta kang melu. Kegiatan kasebut bisa kaleksanan amarga rasa percaya. Disdikpora Cilacap klawan PP IPTEK Jakarta. Rasa percayane kuwi amarga wis kabukten ye mesthi nganakake kagiyatan sing mujudake moralitas masyarakat luwih isa ngrembaka.

Moral Jroning Urun Rembug

Urun rembug mujudake tumindak kang becik anggone manungsa nindakake sawijine prakara ing masyarakat sing mbutuhake maneka panemu lan wawasan sing mujudake pasarujukan tumrap sebageyan pihak kang nduweni gegayutan. Supaya bisa luwih cetha, kaya pethikan kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Miturute RH Heru, uga bisa didadekake paugeran. Nanging paugeran kraton sing dumadi sabanjure yaiku nunjuk Herjuna Darpita kang kapilih dadi raja sawise dianakake musyawarah para putra Sinuwun HB IX. Ing sajrone musyawarah iku para putra Sinuhun HB IX wis sepakat netepake Herjuna Darpita minangka KGPH Mangkubumi sing sabanjure dipilih dadi Sultan HB X. Wektu iku miturut Heru sabenero ana calon liya yaiku KGPH Hadikusumo. Nanging kanthi lelandhesan asil saka musyawarah iku tetep milih Herjuna Darpita minangka Sultan HB X. Mula saka kuwi rh Heru nandhesake amrih paugeran adat iki kudu diwaca sacara simbolik, manut klawan fenomena, sarta prastawa utawa fakta-fakta kang dialami dening raja sadurunge.” (PS, 2015:19:11)

Pethikan kasebut nuduhake yen urun rembug ing kalangan ningrat ing jaman kang wis maju iki uga ana. Jaman kang wis maju iki yen masyarakat isih peduli anane kamajuwan moral bakal nuwuhake moralitas masyarakat kang nduweni nilai becik.

Moral Jroning Kaputusan Rasional

Beda panemu kuwi bakal bisa dipecahake yen manungsa nduweni kaputusan kang bisa dinalar dening manungsa siji lan liyane. Kayata ing pethikan ngisor iki.

“Wakil Ketua DPRD Kota Surabaya Masduki Toha ngandhakake, kebutuhan nambah museum ing Surabaya silih ora selah dibutuhake. Saiki Surabaya wis duwe museum kang ana ing Kompleks Tugu Pahlawan. Mesthine museum iki

pigunane kudu ditingkatake tinimbang mbangun museum anyar. Geneya aku luwih sarujuk gedhong Siola iku dadi markase Satpol PP, jalaran kantore Satpol PP sing ana saiki kurang nyukupi. Buktime parkiran ngebaki ratan. Iki wis dakusulake nalika aku isih ing komisi A biyen. Nanging geneya kok malah arep didadekake museum.” (PS, 2015:19:15)

Pethikan kasebut nuduhake yen Masduki nduweni panemu kantor satuwan kerja perangkat daerah (SKPD) sing paling mbutuhake yaiku Satpol PP. Amarga gunggunge tenagane Satpol PP sing saiki kantore ing Jl. Jaksa Agung Suprpto iku cukup akeh. Jembare kantore sing ana kurang nyukupi. Yen Satpol PP manggoni Gedhong Siola, aparat penegak peraturan dhaerah (perda) iki nduwe ruwangan kang cukup bawera kanggo nyengkuyung kerjane, umpamane kanggo pertemuan anggota, Isp.

Ajining Dhiri

Manungsa mangerteni kahanan nyata ing tengah masyarakat lan kreatif anggone nandangi kanyatan kasebut, mesthi bakal tanpa sadhar dheweke weruh apa kang bakal dilakoni kanthi dhasar moral kang selarasa. Kayata pethikan kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Mentri kuwi kalungguhan sing kebak kanikmatan lan kawibawan. Mangka sambrine iki uga mengku tanggungjawab marang kang Maha Wikan. Manut ajaran Islam, nampa sesanggeman luhur kudune ngucap: *Inna lillahi wainna illaihi rojiun*. Ning akeh-akehe, diangkat dadi mentri kontan ngucap *alhamdulillah*, malah ana sing ggeyan ngaras bantala. Paling lucu, sing bakal dadi mentri sing lanang, sing wedok (nuwun sewu) mencret-mencret, awit stres nunggu pengumuman kabinet.” (PS, 2011:46:7)

Pethikan kasebut nuduhake yen manungsa rumangsa kalungguhane ana ing ndhuwur, mesthi moral kang kawujud uga gumedhe. Apa maneh ana ing kahanan kang sakabehe iku kelompok masyarakat klas ndhuwur.

Tanggung Jawab

Tanggung jawab iku sawijine kang kudu di nduweni dening manungsa. Manungsa kang nduweni kaya mangkono iku banjur sadhar mesthi apa wae bakal dilakoni yen iku wis dadi kuwajiban tanggung jawabe. Kaya kang diandharake pethikan ing ngisor iki.

“Pihak sekolah namung saged paring motivasi ugi ijin dispensasi lomba. Suci menika senajan jadwal lombanipun kepethang padhet, nanging bab pelajaran sekolah kok inggih klebet boten nguciwani. Piyambakipun mlebet wonten klas unggulan,”ature Pak Sunarto Wakasek SMP Negeri 1 Benjeng.”

(PS,2015:19:44)

Pethikan kasebut nuduhake yen Suci tetep nduweni tanggung jawab kang gedhe yen dheweke iku isih dadi pelajar sandyan dheweke iku disibuake karo lomba motocrosse. Dheweke tetep nengene pretasine ing akadhemike supaya tetep oleh juwara, ora nguciwakake wong tuwane.

Mandireng Dhiri

Manungsa ora mung niru apa sing wis dadi pakulinan. Pakulinan moral kasebut nyata banget ana ing panguripan saben dinane. Kaya pethikan kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Presiden Soeharto dhewe, sajakne mula iya wis “sumeleh”, ora bisa utawa ora kuwagang nahan kekarepane ingkang garwa, nglumpukake kasugihan kuwi mau. Malah-malah bisa diaturake: mendhukung lan nyarujuki banget. Mangka, Bu Tien piyambak crita ngenani rikala timure.”Aku ming oleh pendhidhikan ing Sekolah Dasar bae, merga wong tuwaku mung pegawai cilik, saengga dana kanggo nerusake sinau nganti Sekolah Tinggi kaya pepenginanku, kurang. Wong tuwaku priyayi kolot, sarta kuna, ora ngidinake aku metu ngomah, satamatku saka Sekolah Dasar. Sawise pensiun, Bapak pindhah nyang Solo, dene pegaweyanku ming mbathik. Sabanjure aku dening bapak diparengake sinau ngetik lan steno, ning kabeh-kabeh saiki aku wis lali.” (PS,2011:46:10)

Pethikan kasebut mbuktekake yen biyene dadi garwane Presdhen wae, tetep nduweni moral kang becik lan patut digugu dening kelompok masyarakat liyane. Mandireng dhiri kang ana ing pribadine bu Tien iku selaras karo apa kang dilakoni. Manungsa kang nengene moral mandireng dhiri iku bakal sukses.

Moral Jroning Kasudiran

Kasudiran ing kene minangka tumindak manungsa kang becik guna mujudake kualitas dhiri nalika urip ing bebrayan dadi luwih becik. Manungsa kang nduweni kasudiran marang dhirine bakal nuwuhake kemajuan moral kang becik ing masyarakat sakupenge. Supaya bisa luwih cetha, kaya ing ngisor iki pethikane.

“Jenenge Suci Mulyani, siswa klas VIII SMP Negeri 1 Benjeng kabupaten Gresik iki yen disawang satleraman pawakane pancen ora beda karo siswa-siswa putri kang umur-umure lagi ngancik pat belas taun. Kang mbedakake mung gedhene semangat lan kekendelan minangka salah sijine atlet ing babagan lomba balap motocross. Lha piye, ing lomba motocross kuwi, Suci Mulyani kudu olah

trampil wani lan tatag “ngadhepi mungsuh” kang padha-padha dadi peserta lomba kang umume dumadi saka priya remaja sapantarane. Saka kabeh peserta kang melu lomba motocross, kena diarani Suci Mulyani dhewe kang minangka peserta putrine. (PS,2015:19:44)

Pethikan kasebut nuduhake yen Suci nduweni tekad kang sudira kanggo melu lomba balap motocross. Kasudirane kuwi bisa agawe dheweke percaya marang dhirine. Yen ora nduweni moral kang kendel, dheweke ora bakal mleu lomba motocross, senadyan sing melu wedoke mung dheweke.

Lembah Manah

Wong kang asor atine ora ngrasa dhirine penting lan amarga kuwi wani kanggo naruhake dhiri yen dheweke wis yakin karo tumindake minangka tanggung jawabe. Kayata pethikan kang diandharake ing ngisor iki.

“Eker-ekeran antarane Mensesneg Sudi Silalahi karo mantan Mnetri Kelautan & Perikanan Fadel Muhammad sawise pengumuman kabinet KIB-II, nelakake menawa kalungguhan mentri *diatas segalanya*. Iku ora nggumunake, jer akeh sing nganggep dadi mentri mono punjering kanikmatan lan kawibawan. Mula akeh wae lan racake, sawijining tokoh sabakdane diumumake presiden yen diputusake dadi mentri, kontan ngucap *alhamdulillah wa syukurillah*. Pak mentri anyar mau banjur sukur, kumpul-kumpul mangan enak karo krabat lan kelompok partaine.” (PS,2011:46:8)

Pethikan kasebut nuduhake yen mentri anyar tetep lembah manah nalika diumumake dening Presidhen, yen dheweke kapilih dadi mentri. Dheweke tetep asor atine, ora mbombong atine ing ngarepe kelompok masyarakat kang ana ing papan kasebut.

Realitas lan Kritis

Realitas berarti bisa narima kanthi nyata sing ana ing panguripane, sing kudu dilakoni kanthi kritis kanggo ora narima realitas ngono wae, nanging ditrepake karo prinsip-prinsip dhasar. Tanggung jawab moral kang nyata nuduhake realitas lan kritis. Kayata kang bakal diandharake ing ngisor iki.

“Rekrutmen CPNS saka jalur tenaga honorer ora distop. Deputi Sumber Daya Manusia Aparatur Kemen PAN-RB, Ramil Naibaho, Minggu (30/10) ngakoni yen formasi sing diajokake instansi pamarentah dianggep gugur. Alasane, kementerian isih nggodhg mekanisme anyar kanggo ngangkat CPNS. Ing antarane ngitung maneh kebutuhan iki didhasarake klawan kursi kosong sing ditinggal pensiun

pegawe lawas, mundur utawa dipecat. Kejaba kuwi, usulan formasi kasebut ora kena mung angger wae nanging kudu mawa analisis mateng ngenani jabatan kang bakal diisi. Asiling analisa mau kudu ditembusake marang gubernur sowang-sowang.” (PS,2011:46:6)

Pethikan kasebut nuduhake yen apa kang wis dadi kaputusan bakal trep karo apa kang ana ing kanyatan. Kaputusan iku mau wis dadi bahan urun rembuge karo pihak-pihak kang nduweni gegayutan. Kabeh iku mau ora mung narima salumrahe nanging uga nduweni dhasar kanthi pamikiran kang kritis anggane mutusake. Kementrian wis ndeleng kahanan kang ana ing masyarakat sadurunge, mula bisa menahi kaputusan sing kaya mangkono.

PANUTUP

Dudutan

Asile panliten nuduhake anane dudutan telung werna. Sepisan, gegambarane moralitas kang kawedhar sajrone cerbung NL bisa diperang dadi sanga, yaiku 1) rasa percaya, 2) moral jroning urun rembug, 3) moral jroning kaputusan rasional, 4) ajining Dhiri, 5) tanggung Jawab, 6) Mandireng Dhiri, 7) Moral Jroning Kasudiran, 8) lembah manah, 9) realitas lan kritis. Saka perangan sanga mau bisa menahi kawruh apa kang kudune dilakoni manungsa nalika diadhepake ing kahanan kang nyata kanthi nggunakake kaidah-kaidah kang wis dadi pathokan ing masyarakat Jawa. Kaidah moralitas kasebut bisa dadi pangeling dening wong Jawa guna mujudake mora dhiri kang trep.

Kaloro, fungsi moral sajrone cerbung NL ana lima, yaiku 1) fungsi pendhidhikan, 2) fungsi sosial, 3) fungsi budaya, 4) fungsi ekonomi, 5) fungsi sejarah. Kang dikarepake fungsi moral sajrone cerbung NL yaiku bisa menahi gambaran kwalitas tumindak manungsa supaya bisa nuwuhake tujuwan urip kanthi trep lan pener ing tengah masyarakat Jawa utawa kaluwargane. Fungsi moral kasebut kang menahi manfaat kanggo manungsa supaya trampil anggane ngontrol salah tingkah lan panemu kanthi rasional lan kritis. Saengga yen diadhepake ing tengah kahanan masyarakat kang beda-beda bisa netepake kepriye sejatine manungsa kudu urip.

Katelu, sesambungan moralitas ing cerbung NL yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan. Kang dikarepe ing panliten katelu iki nuduhake samubarang ngenani moral kang ana ing bebrayan lan cundhuk uga karo ing cerbung NL. Moral ing kene mbuktekake yen ora mung ing cerbung NL wae moralitas iku ana, nanging uga kabukten ing bebrayan.

Saka telung perangan kasebut bisa dingerteni yen moralitas sajrone cerbung NL anggitané Tiyasti nuduhake kwalitas manungsa yen tumindak kuwi pener lan becik. Uwal saka bab iku kabeh, moralitas sajrone cerbung kasebut menahi werna sajrone ngrembakane sastra Jawa modern mligine crita sambung.

Pamrayoga

Adhedhasar analisis kang diandharake, panulis nduweni pepenginan supaya tulisan iki nduweni paedah kanggo nyengkuyung supaya kasusastran Jawa bisa ngrembaka, menahi pamawas ngenani pangetrepe moralitas. Konsep moralitase kang digunakake kasebut bisa ditindakake kanggo ngerteni kwalitas manungsa kang bener lan becik. Nalika diadhepake ing kahanan kang maneka werna bisa mbentengi dhiri ing tengah masyarakat Jawa lan kaluwarga. Bisa netepake kepriye sejatine kudu urip ing tengah masyarakat Jawa kanthi kaidah-kaidah moralitas kang wis dadi pathokane.

Saliyane iku, panulis uga nduweni pangarep-arep supaya tulisan iki bisa nambah pangerten tumrap panulis lan pamaos, kanggo nambah kawruh ngenani sastra lan panliten sastra. Panliten iki mligine ngrembug babagan gegambarane moralitas, fungsi moral sajrone cerbung NL, lan sesambungan moralitas yen digayutake karo realitas sosial ing bebrayan. Panliten iki uga dikarepake kanggo referensi panliten-panliten liyane kang saemper, saengga bisa ngandharake tindingan kang luwih jembar lan luwih jero kawruhe. Minangka bahan informasi yen sajrone reiptan sastra iku kinandhut piwulangan kang migunani kanggo panguripan. Uga bisa didadekake bahan rujukan sajrone pasinaon sastra mligine sastra Jawa ing perguruan tinggi lan sekolahan.

KAPUSTAKAN

- Aminudin.2011. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru
- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Bertens, K. 2011. *Etika*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Cahyono, Wisnu Feby. 2012. *Tema Moral Lan Amanat Sajroning Cerkak-Cerkak Suryadi W.S Anggitan Taun 2011*. Surabaya: Unesa
- Damono, Sapardi Djoko. 2003. *Sosiologi Sastra Sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta : Departemen Pendidikan & Kebudayaan
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Metodologi Penelitian Psikologi Sastra*. Yogyakarta: Media Press
- Faruk. 2010. *Pengantar Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar Offset
- Geertz, Hildred. 1985. *Keluarga Jawa*. Jakarta: Grafiti Press
- Hadiwardoyo, Purwa. 1990. *Moral dan Masalahnya*. Yogyakarta: Kanisius
- Hasan. 1990. *Penelitian Sastra : Teori, Metode, dan Teknik*. Jakarta: PT Gramedia
- Held, Virginia. 1989. *Etika Moral Pembeneran Tindakan Sosial (Penterjemah: Ardy Handoko)*. Jakarta: Penerbit Erlangga
- Hikmat, M. Adhi. 2011. *Metode Penelitian dalam Perspektif Ilmu Komunikasi dan Sastra*. Yogyakarta : Graha Ilmu
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesustraan Jawa Modern*. Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa. Jakarta : Depdikbud

- Yunus, Umar. 1986. *Sosiologi Sastra Persoalan Teori dan Metode*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- KBBI (*Kamus Besar Bahasa Indonesia*). 1996. Jakarta: Balai Pustaka
- Kurniawan, Heru. 2012. *Teori, Metode, dan Aplikasi Sosiologi Sastra*. Yogyakarta Graha Ilmu
- Luxembung, Jan Van Ikk. 1992. *Pengantar Ilmu Sastra*. Jakarta: PT Gramedia
- Magnis, Franz dan Suseno. 2010. *Etika Dasar: Masalah-malasan Pokok Filsafat Moral*. Yogyakarta: Kanisius
- Magnis, Franz dan Suseno. 2003. *Etika Jawa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Mustaqhim, Mohammad. 2008. *Nilai Moral dalam Novel Dom Sumurup ing Banyu Karya Suparto Brata*. Surabaya: Unesa 108
- Nasution. 1995. *Sejarah Pendidikan Indonesia*. Sinar Grafika Offset
- Nurgiyantoro. Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Poedjawiyatna. 1990. *Etika Filsafat Tingkah Laku*. Jakarta: Rineka Cipta
- Poespoprodjo. 1990. *Filsafat Moral (Kesusilaan dalam Teori dan Praktek)*. Bandung: CV.Pustaka Grafika
- Pradopo, Rachmad Djoko. 1990. *Beberapa Teori Sastra, Metode Kritik, Dan Penerapannya*. Yogyakarta:Pustaka Pelajar Offset
- Pranowo, Sudaryanto. 2001. *Kamus Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: -
- Ratna, Nyoman Kutha. 2004. *Penelitian Sastra : Teori, Metode, dan Teknik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Penelitian Sastra : Teori, Metode, dan Teknik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Rostiawati, Yustina. 1993. *Etika Sosial*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Santosa, Iman Budhi. 2010. *Nasihat Hidup Orang Jawa*. Jogjakarta: Diva Press
- Setiarini, Ari. 2011. *Ajaran Moral Sajrone Crita Rakyat Probolinggo Anggitane Suparto Brata*. Surabaya: Unesa
- Shomali, Mohammad. 2005. *Relativisme Etika*. Jakarta: Serambi
- Siswanto, Wahyudi. 2008. *Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Grasindo
- Soekanto, Soerjono. 1990. *Sosiologi Suatu Pengantar*. Jakarta : Rajawal
- Sudaryanto. 1991. *Kamus Indonesia-Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press
- Sunarto. 2001. *Metode Penelitian Ilmu-ilmu Sosial dan Pendidikan*. Surabaya: University Press
- Suseno, Frans Magnis. 2005. *Etika Dasar: Masalah-Masalah Pokok Filsafat Moral*. Yogyakarta: Kanisius
- Suseno, Frans Magnis. 2003. *Etika Jawa*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Umum
- Teeuw, A. 1993. *Sastra dan Ilmu Sastra: Pengantar Teori Sasta*. Jakarta: Dunia Pustaka Jaya
- Wellek, Rene & Austin Werren. 2014. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: PT Gramedia
- Widyawati, Wiwien. 2010. *Etika Jawa*. Yogyakarta: Kanisius
- Tiyasti. 2013. *Nggayuh Lintang*. Yogyakarta: Djaka Lodang
- Internet :**
- Yusufam52.2009.,*LongLifeEducation*(PendidikanSeumur Hidup).<http://yusufam52.blogspot.com>. Diakses pada tanggal 14 November 2014, pukul 12.30 WIB
- <http://pendidikan4sejarah.blogspot.com/2011/03/makna-dan-kegunaan-sejarah.html>
Diakses pada tanggal 28 November 2014, pukul 14.40 WIB.
- <http://sarahshabrina.blogspot.com/2012/05/manusia-dan-tanggung-jawab.html> Diakses pada tanggal 30 April 2015, pukul 19.59